

свобод людини і громадянина, показує неоднозначність такої взаємодії. Однозначним є лише твердження: якщо Україна хоче увійти в Європейську та світову спільноту як рівноправний партнер, вона має розробити систему захисту прав і свобод людини відповідно до „світових стандартів”.

Література

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
3. Про міжнародні договори України: Закон України від 22.12.1993 р. № 3767-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 45.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – Харків, 2002.
5. Ісакович С. Механізм діяльності ООН щодо захисту прав людини. // Український часопис прав людини. – 1995. – №1. – С. 23-28.
6. Європейська комісія з прав людини: організація, процедура і діяльність. // Бюлетень інформації та документації Ради Європи в Україні:– 1996. – №2. – С. 2–34; 35–42.
7. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – К., 2000.
8. Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – К., 2000.
9. Брюженський М. Звернення до Європейського Суду з прав людини. – Харків, 2000.
10. Європейський союз: Консолідовані договори. – К., 1999.
11. Мелешников А.В. Права человека и международно-правовая ответственность за их нарушения. // Государство и право. – 1992. – №3. – С. 95–104.
12. Європейський Суд з прав людини. – К.: Ін Юре, 2000.
13. Права людини: знати їх, вимагати їх, захищати їх: Виступ Міністра закордонних справ України А. Зленка // Політика і час. – 1998. - № 8. – С. 61–66.

Курбацький С.А.,

*підполковник юстиції, старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії Прикордонних військ
України ім. Б. Хмельницького*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИКОРДОННИХ ВІЙСЬК УКРАЇНИ В СФЕРІ ОХОРОНИ ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ

Обсяг прав і обов’язків органів Прикордонних військ *України* регламентований національним законодавством України.

Прикордонні війська України у своїй службово-бойовій діяльності керуються Конституцією України, іншими законодавчими актами, указами і розпорядженнями Президента України, Постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а також відомчими нормативними актами.

Одними із перших законодавчих актів України в цій сфері були Указ Президента від 30 серпня 1991 року “Про підпорядкування Україні Прикордонних Військ, що дислокуються на її території” і Закони “Про державний кордон України” від 4 листопада 1991 року і “Про

Прикордонні війська України” від 4 листопада 1991 року [1]. Вони визначили основні напрямки прикордонної політики, що проводиться Україною і засновані на неухильному дотриманні міжнародних угод про непорушність Державного кордону України, її суверенних прав і виключної юрисдикції її виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу.

22 січня 1996 року постановою Кабінету Міністрів України N 120 затверджена Концепція охорони державного кордону і суверенних прав України в її **виключній (морській) економічній зоні** [2], що визначає систему поглядів на будівництво Прикордонних військ, шляхи, методи і засоби забезпечення непорушності державного кордону і суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, конкретизує основи прикордонної політики.

Головна ціль Концепції – це приведення діяльності державних органів щодо забезпечення охорони державної кордону і виключної (морської) економічної зони в повну відповідність із державною політикою і міжнародною практикою.

У розвиток даної Концепції був прийнятий ряд важливих документів, що безпосередньо регламентують виконання ПВ України своїх функцій по охороні державного кордону і виключної (морської) економічної зони в тому числі і по питанню застосування зброї.

12 червня 1996 року Постановою Кабінету Міністрів України N 642 затверджене Положення про порядок охорони суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні, 12 вересня 2002 року уряд Постановою № 1353 затвердив “Комплексну програму діяльності з припинення незаконного вилову риби іноземними суднами в територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України на 2002-2006 роки”, 29.10.98 р. видано Наказ Голови Державного комітету по справах охорони Державної кордону України N 450 “Про затвердження Правил застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ України спеціальних засобів і фізичної сили під час охорони державного кордону і виключної (морської) економічної зони України” [3] і 30 квітня 1999 р. Наказ Голови Державного комітету по справах охорони Державної кордону України №200 “Про затвердження Порадника зі служби Морської охорони ПВУ”.

Принципово важливими документами для діяльності ПВ України стали Державна програма боротьби з нелегальними мігрантами, яка була прийнята Постановою Уряду від 15 січня 1996 року, Указ Президента України “Про заходи щодо посилення боротьби з незаконною міграцією”, яким затверджено Програму боротьби з незаконною міграцією на 2001-2004 роки, а також Указ Президента України від 19 січня 2002 року “Про заходи щодо забезпечення належного режиму державного кордону та протидії нелегальній міграції. Документами великої практичної значимості стали також Постанова Кабінету Міністрів України від 15 січня 1996 року “Про заходи щодо посилення охорони державного кордону” і Розпорядження Президента України N 43196-рп від 28 лютого 1996 року “Про збільшення площі охорони виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України в північно-західній частині Чорного моря”, відповідно до якого на Прикордонні війська покладений обов’язок додаткової охорони економічної зони і континентального шельфу в районі о. Зміїний.

Охорона виключної (морської) економічної зони здійснюється кораблями та суднами Морської охорони Прикордонних військ України у взаємодії із силами Міністерства аграрної політики, Державного Департаменту морського і річкового транспорту і Міністерства екології та природних ресурсів.

Питання взаємодії **в сфері охорони виключної (морської) економічної зони** України детально регламентовані таким блоком правових актів: Законами України “Про державний кордон України” (1991), “Про виключну (морську) економічну зону України” (1995) [4],

Положенням про порядок охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 1996 р. N 642, Постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1998 року N 69 “Про невідкладні заходи щодо посилення охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні”, спільним наказом Державного комітету по справах охорони Державного кордону України і Державної митної служби України N 74/83 від 24.02.97 р. “Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії підрозділів охорони Державної кордону України і підрозділів Митної служби України”, спільним наказом Державного комітету по справах охорони Державного кордону України і державного комітету рибного господарства України N 265/99 від 30.06.98 “Про затвердження Інструкції про взаємний обмін інформацією про морську обстановку між структурними підрозділами Прикордонних військ, Державного комітету рибного господарства, інших центральних органів виконавчої влади України” і іншими.

Відповідно до останнього нормативного акта на Прикордонні війська України в межах установлених чинним законодавством повноважень покладається обов’язок по координації дій Державних органів виконавчої влади, судновласницьких компаній України в тому числі й у сфері охорони виключної (морської) економічної зони України. (п.1.5)

Міністерство оборони України надає допомогу Прикордонним військам, органам рибоохорони й органам охорони навколишнього природного середовища шляхом “спостереження береговими постами, кораблями, судами й іншими технічними засобами за районами промислу і підходами до них”, сприяють у міру можливості в затримці порушників, що ухиляються від виконання вимог прикордонних кораблів, суден рибоохорони й органів охорони навколишнього природного середовища про припинення або роблять їм опір (п. 1.6). Міністерство транспорту України надає допомогу Прикордонним військам у здійсненні спостереження за районами промислу і підходами до них (п. 1.7).

Так, протягом 2002 року прикордонними військами спільно із взаємодіючими відомствами було сплановано та проведено 12 прикордонних та спільних операцій. За ініціативою Прикордонних військ України проведено:

- спільну прикордонну операцію “Кордон-2002”;
- морську прикордонну операцію в економзоні України “Калкан”;
- прикордонну операцію “Узбережжя”;
- спільну операцію “Рубіж-2002”;
- спільну операцію “Південь-2002”;
- спільну операцію “Заслон-2002” та інші.

Одним із найбільш важливих питань у діяльності ПВ України займає питання про припинення правопорушень і затримання порушників законодавства про виключну (морську) економічну зону України. Одним з основних спеціальних міжнародних-правових принципів інституту охорони виключної економічної зони є *принцип “обмеженого застосування сили при охороні виключної економічної зони”*. Він припускає, що запобіжні заходи діляться на попереджувальні і примусові. У розумінні даного спеціального принципу під попереджувальними діями розуміються насамперед дії держави та її компетентних органів по обмеженню або запобіганню настанню шкідливих наслідків у результаті неправомірних дій у відношенні ресурсів і виключних прав прибережної держави в її економічній зоні і на її континентальному шельфі.

Аналіз законодавчих актів України, що регулюють охорону і *дотримання режиму виключної (морської) економічної зони* показує наявність цього принципу в основних регулюючих дане положення нормативних актах.

Запобіжними заходами варто вважати:

– прийняття вищевказаних нормативних актів, що закріплюють суверенні права України стосовно її виключної (морської) економічної зони, видання основних нормативних актів морського законодавства в офіційних джерелах, здача їх на збереження в Секретаріат ООН, що офіційно оповіщає інші держави про правомірні претензії України на прилеглі води до її берегів морських просторів (стаття 4 Закону України “Про виключну (морську) економічну зону України” регламентує суверенні права і юрисдикцію України в її виключній (морській) економічній зоні);

– регламентація Законом України “Про виключну (морську) економічну зону України” нормативів процедурного характеру у відношенні експлуатації її ресурсів, що встановлюють особливий контроль за діяльністю юридичних і фізичних осіб (як українських, так і іноземних) при здійсненні рибпромислової діяльності, проведенні морських наукових досліджень, установки бурових платформ, штучних споруджень і установок (ліцензування, квотування, дотримання положень міжнародних договорів України з іншими державами. (Ст.7 Закону України “Про виключну (морську) економічну зону України”.);

– адміністративна і кримінальна відповідальність за порушення законодавства України про виключну (морську) економічну зону України (наприклад, Закон України “Про виключну (морську) економічну зону України” кваліфікує в якості правопорушень і встановлює адміністративну або кримінальну відповідальність за такі діяння, як незаконна промислова діяльність (Ст.22); порушення правил безпечної експлуатації споруджень (Ст.23); незаконна експлуатація природних ресурсів (Ст.24); незаконне ведення морських наукових досліджень (Ст.25); забруднення морського середовища (Ст.26);

– зовнішньополітична діяльність, спрямована на розробку і підписання угод із причорноморськими державами в області співробітництва по охороні ресурсів своїх виняткових економічних зон (Наприклад, Угода між Урядом України й Урядом Республіки Болгарія Про співробітництво в галузі рибного господарства від 13 вересня 1993 року; Меморандум між Урядом України й Урядом Республіки Грузія Про співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища від 13 квітня 1993 року; Угода про охорону державних кордонів і морських економічних зон держав - учасників Співдружності Незалежних Держав від 20 березня 1992 року й інші);

– відкрите опублікування нормативних актів України по процедурі застосування запобіжних заходів (застосування зброї) проти суден-порушників законодавства про виключну (морську) економічну зону України.

– проведення Морськими силами ПВ України щорічних операцій “Калкан” із метою попередження і припинення браконьєрства в українських водах.

Примусові дії у виключній економічній зоні являють собою дії, спрямовані на припинення порушення порядку і правил, що визначають режим експлуатації ресурсів економічної зони і континентального шельфу прибережної держави.

Закон України Про виключну (морську) економічну зону України в статті 20 підставою для припинення правопорушень і затримки порушників законодавства про виключну (морську) економічну зону України встановлює як відповідні дії “на застосування ними сили, а також в інших виняткових випадках”, [4] не розкриваючи при цьому, які випадки можуть рахуватися виключними.

Принцип адекватності ступеня правопорушення застосовуваням для його припинення мірам передбачається у формулюванні цієї ж статті - "приймаються обумовлені обставинами міри", [4] проте і тут обсяг і характер цих мір не розкривається.

Подальший розвиток положень Закону України "Про виключну (морську) економічну зону України" міститься в Постанові Кабінету Міністрів України N 642, яка затвердила Положення про порядок охорони суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні від 12 червня 1996 року [5]. Так, п.9 Постанови вводить нові підстави застосування такого запобіжного заходу, як затримання судна-порушника: "якщо є достатньо підстав вважати, що іноземне судно порушило законодавство про виключну (морську) економічну зону і при цьому намагається сховатися".

Застосовуються міри, які при затриманні можна розділити на попереджуючі міри і запобіжні заходи.

Серед попереджуючих мір застосовуються "сигнали, установлені міжнародним зведенням сигналів" (п. 10).

На аналогічну диспозицію "у відповідь на застосування ним [судном-порушником - прим. автора] сили, і в інших особливих випадках" уповноважені особи ПВ можуть визначати встановленим порядком "всі міри відповідно до обставин" (п.11).

Таким чином, не розкриваючи зміст "особливих" або "виняткових" обставин або випадків підзаконний акт, який має меншу юридичну силу перед законом України співвідношення ступеня правопорушення від застосовуваних запобіжних заходів переміщає в більш "жорстку" форму.

Постанова, яка направлена на деталізацію положень Закону України "Про державний кордон України" від 4 листопада 1991 року, який визначає застосування зброї ПВ України проти порушників державного кордону, регламентує застосування зброї проти суден-порушників законодавства про виключну (морську) економічну зону України.

Підставою для застосування зброї є:

- 1) "відбиток збройного нападу на них [ПВ України – прим. автора] або на інші судна України";
- 2) для "припинення явно виражених ворожих дій із боку іноземних суден проти українських надводних і підводних об'єктів";
- 3) "для припинення збройного опору суден-порушників законодавства про виключну (морську) економічну зону під час їхнього припинення і затримання";
- 4) "для затримання таких суден... у випадку невиконання вимог про припинення, якщо судно намагається сховатися й інші можливості його припинення вичерпані, після попереджувального пострілу" (п.11).

Практично всі перераховані вище підстави ввійшли в Наказ Держкомітету по справах охорони державного кордону України N 450 від 29.10.98 року, що затвердив Правила застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ України спеціальних засобів і фізичної сили під час охорони державної кордону і виключної (морської) економічної зони України [3].

Ці правила розділили по характеру *застосування зброї при захисті державного кордону України і при охороні виключної (морської) економічної зони України*, що повною мірою відповідає спеціальному міжнародному-правовому принципу "обмеженого застосування сили при охороні виключної економічної зони".

Програмою дій на період до 2005 року, затвердженою Указом Президента України, передбачається створення *Державної прикордонної служби* як правоохоронного органу спеціального призначення.

На Державну прикордонну службу відповідно до цієї Програми та законопроекту будуть покладені такі завдання:

охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення протиправної зміни проходження державного кордону, забезпечення дотримання режиму державного кордону України, прикордонного режиму та режиму в пунктах пропуску через кордон;

охорона суверенних прав нашої країни у виключній (морській) економічній зоні й територіальному морі та контроль за реалізацією і виконанням зобов'язань іншими державами, українськими та іноземними юридичними і фізичними особами, міжнародними організаціями у ній.

У майбутньому у загальній системі Державної прикордонної служби Морська охорона уявляється системою органів управління та угруповань кораблів (катерів), літаків (вертольотів), які здійснюють охорону державного кордону України на морі, охорону суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні України та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій у них [6].

Регіональні органи в межах повноважень, делегованих центральним апаратом Державної прикордонної служби, будуть реалізовувати державну прикордонну політику на морській ділянці кордону з'єднаннями та частинами Морської охорони.

При виконанні вищезазначених завдань Морській охороні Державної прикордонної служби будуть надані права:

проводити в установленому порядку огляд невійськових українських, іноземних суден, що допустили правопорушення під час плавання та перебування в територіальному морі, внутрішніх водах, а також під час стоянки суден у портах України, супроводжувати їх засобами Морської охорони в порти або за межі територіального моря України;

призупиняти або припиняти рибний промисел, морські наукові дослідження та інші роботи у виключній (морській) економічній зоні, територіальному морі та внутрішніх водах України за відсутності дозволу (погодження) на їх проведення або в разі порушення правил їх проведення, встановлених законодавством;

затримувати судна, що допускають порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону України чи норм міжнародного права, і доставляти їх в один з відкритих для заходження іноземних невійськових суден України;

тимчасово обмежувати мореплавство і забороняти вихід у море українських невійськових суден і плавзасобів, незалежно від форм власності, які допустили порушення встановленого порядку плавання і перебування у територіальному морі та внутрішніх водах України;

забороняти сходити на берег і перебувати на березі членам екіпажів іноземних невійськових суден та іншим особам, які перебувають на них і допустили правопорушення під час плавання та перебування в територіальному морі, внутрішніх водах, а також під час стоянки суден в портах України [7].

Аналіз нормативної бази, що регулює діяльність ПВ України в сфері охорони виключної (морської) економічної зони України показав, що українське законодавство містить необхідний блок нормативних актів, що охоплює всі сфери діяльності ПВ України з питань охорони виключної (морський) економічної зони України.

У силу цього подальша правотворча діяльність повинна бути спрямована на удосконалення організаційно-правового механізму охорони виключної економічної зони України шляхом розвитку чинних норм, прийняттям ряду підзаконних актів на основі максимальної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство України з урахуванням реформування Прикордонних військ України в правоохоронний орган – Державну прикордонну службу України.

Література

1. *Про Прикордонні війська України: Закон України від 4 листопада 1991 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2; 1996. – № 37.*
2. *Про Концепцію охорони державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні: Постанова Кабінету Міністрів України № 120 від 22 січня 1996 року.*
3. *Про затвердження Правил застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ України спеціальних засобів і фізичної сили під час охорони державного кордону і виключної (морської) економічної зони України: Наказ Голови Державного комітету по справах охорони Державної кордону України № 450 від 29 жовтня 1998 року.*
4. *Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21.*
5. *Про затвердження Положення про порядок охорони суверенних прав України у виключній (морській) економічній зоні: Постанова Кабінету Міністрів України № 642 від 12 червня 1996 року.*
6. *Коваль М.В. Концептуальні основи охорони морської ділянки державного кордону і суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні // Науковий вісник Прикордонних військ. – 2002. – № 2. – С. 3–5.*
7. *Про державну Прикордонну службу: Проект Закону України. // Прикордонник України. – № 40. – 2002.*